

Αφιέρωμα «Ολοκαύτωμα και Παιδική Λογοτεχνία»

Επιμέλεια αφιερώματος-εισαγωγή: Μένη Κανατσούλη

Δεν γνωρίζω πόσους στοιχείωσε η επιστροφή το 1945 των ελάχιστων επιβιωσάντων από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, όπως έγινε με τον αφηγητή του μυθιστορημάτων- ντοκουμέντου Ξενοδοχείο Lutetia: «Δεν χρειαζόταν να στήσω αυτή για να ακούσω τα μουγκρητά, τους στεναγμούς, τις κραυγές και τα παραμιλητά τους πίσω από τις πόρτες. Μερικοί εξακολουθούσαν να ζουν με το φόβο πως θα τους καλούσαν ξαφνικά να βγουν στο προαύλιο, ξυπόλυτοι στο χιόνι. Άλλοι ούρλιαζαν το νούμερό τους στον ύπνο τους. Υπήρχε κάποιος που περιπλανιόταν με την αξίωση να ανακαλύψει το όνομα του Θεού, ο ίδιος που με είχε επανειλημμένως ρωτήσει αν η είδηση για την αυτοκτονία του Χίτλερ είχε επιβεβαιωθεί. Είχα βρεθεί επίσης να υποβαστάζω έναν άλλο που παραπατούσε, επειδή είχε μπει κατά λάθος στο καθαριστήριο: είχε αισθανθεί έντονη αδιαθεσία, καθώς η μυρωδιά ζωντάνεψε μέσα του τις πιο ζοφερές αναμνήσεις. Αυτός ο άνθρωπος θα χρειαζόταν πιθανότατα αρκετό χρόνο μέχρι να καταφέρει να παραστεί ξανά σε κηδεία οικείου του προσώπου, αλλά διαβεβαίωνε ότι ποτέ δεν θα ήταν ικανός να παρακολουθήσει αποτέφρωση» (Assouline, 2006: 357).

Δεν είμαι επίσης καθόλου βέβαιη ότι ακόμη και σήμερα θα ήταν πολλοί διατεθειμένοι να βγουν από τον δικό τους ευτυχισμένο –ακόμη και εν μέσω οικονομικής κρίσης- κόσμο για να αφουγκραστούν τις ιστορίες ανθρώπων που έζησαν την πιο φρικαλέα στιγμή της ανθρωπότητας σίγουρα στον 20ο αιώνα, αλλά ίσως και σε όλη την ιστορία της: ποτέ δεν έσβησαν τόσο πολλές ζωές σε τόσο σύντομο χρόνο με έναν τόσο ακριβή συνδυασμό τεχνολογικής εφευρετικότητας, φανατισμού και ωμότητας (Levi, 1997: 21).

Σε πείσμα αυτής της συνομωσίας σιωπής αυτών που δεν θέλουν να ακούσουν και αυτών που δεν θέλουν να μιλήσουν –«δεν θα σας πούμε ποτέ την αλήθεια, γιατί η αλήθεια είναι τρομακτικά απίστευτη για να γίνει πιστευτή», είχε αναφωνήσει ένας επιβιώσας στο Lutetia -, υπάρχουν οι λέξεις. Οι λέξεις μπορεί να είναι ωμές, να πληγώνουν, να τρομάζουν, είναι όμως μόνο λέξεις. Αυτό που τολμά να ξεπεράσει το τείχος της σιωπής και να ειπωθεί μπορεί ίσως να βοηθήσει στην οδύνη ή να ανακουφίσει από το μαρτύριο της μνήμης.

Λέξεις είναι η λογοτεχνία που όσο και αν απαλύνει τις πράξεις και εξωραϊζει τα γεγονότα, περιέχει θραύσματα αλήθειας ακόμη και των τρομακτικών ανοσιουργημάτων του Ολοκαυτώματος. Η αλήθεια μπορεί να μην αποδειχθεί πάντα θεραπευτική ή θαυματουργή, όμως η ανάγκη να λέγεται έχει, πιστεύω, μια παιδαγωγική, ηθικοπλαστική ίσως, χροιά. Πώς μπορούμε να θέλουμε να διδάσκουμε ιστορία στα παιδιά μας και ταυτόχρονα να τους αποκρύπτουμε γεγονότα που άλλαξαν τον ρου του κόσμου μετά το 1945, όταν έκαναν την εμφάνισή τους οι πρώτοι αποσκελετωμένοι, οι ελάχιστοι εναπομείναντες, τρόφιμοι των στρατοπέδων; Πώς μπορούμε, σε τελευταία ανάλυση, να πραγματοποιήσουμε αυτό που ήταν η πρόθεση των δικτών, δηλαδή να αφανίσουν κάθε ίχνος, κάθε μαρτυρία του ομαδικού εγκλήματος που συνετελείτο με την εξόντωση, «την τελική λύση», των μαρτύρων; Τι είδους ηθική θα ήταν αυτή;

Το αφιέρωμα αυτό στο «Ολοκαύτωμα και Παιδική Λογοτεχνία» αποτελεί μια πρώτη προσπάθεια στην ελληνική θεωρία της παιδικής λογοτεχνίας να αποτυπώσει βασικά ζητήματα που απασχολούν τους λογοτέχνες που καταπιάνονται με μια τέτοια θεματική. Το βασικό ερώτημα που απασχολεί συγγραφείς και θεωρητικούς είναι ένα: πώς μέσα σε μια λογοτεχνία που απευθύνεται σε παιδιά τα οποία έχουν ανάγκη να πιστέψουν στην προστασία των ενηλίκων, να αντικρύσουν με αισιοδοξία και ελπίδα τη ζωή, να περιγραφεί ταυτόχρονα και το ανήκουστο, το αποτρόπαιο; Πώς να συγκεκριαστεί η ιστορική αλήθεια με τη φύση της παιδικής λογοτεχνίας που είναι η αισιοδοξία και πάντως η ανακουφιστική και βιβλιοθεραπευτική της δράση;

Ο Δημήτρης Γουλής με το άρθρο του «Η σιωπή της Ρουθ και η φωνή της Ρεβέκκας: εικόνες Εβραίων και απόηχοι της Shoah στην ελληνική λογοτεχνία για παιδιά και νέους» δίνει τη δική του απάντηση, μετά από μια εκτενή ανασκόπηση της ιστορίας του Ολοκαυτώματος μέσα στην παιδική λογοτεχνία. Το άρθρο παρέχει επίσης μια πολύ καλή ενημέρωση στον αναγνώστη σχετικά με τη βιβλιογραφία και ορολογία του Ολοκαυτώματος. Ο Γουλής, καθώς επικεντρώνεται σε ελληνικά παραδείγματα κειμένων για παιδιά, προσεγγίζει τις διαφοροποιήσεις των απεικονίσεων των Εβραίων καθώς και τις αποχρώσεις στις προσπάθειες της λογοτεχνικής καταγραφής του Ολοκαυτώματος. Στη διαχρονική, αν και πολύ περιορισμένη ελληνική παραγωγή για παιδιά, οι συγγραφείς είτε αναπαράγουν τα συνήθη στερεότυπα είτε εντάσσουν το «επεισόδιο» του Ολοκαυτώματος στην ευρύτερη αφήγηση των γεγονότων της Κατοχής και της Αντίστασης, με μόνη εξαίρεση ίσως την περίπτωση πρόσφατου μυθιστορημάτων με Εβραία ηρωίδα. Συμπερασματικά, ο Δημήτρης Γουλής καταλήγει ότι ακόμη και σήμερα η ελληνική λογοτεχνία για παιδιά και νέους αισθάνεται αμήχανα απέναντι στη μορφή του Άλλου, που αντιπροσωπεύει ο Εβραίος, και πολύ περισσότερο στη διαπραγμάτευση του Ολοκαυτώματος.

Ο Αντρέας Καρακίτσιος με το «Οι αναπαραστάσεις του Εβραίου στην παιδική λογοτεχνία. Κυνηγώντας τις λέξεις και τα νοήματα», μετά από μια διαδρομή σε αντιπροσωπευτικά έργα της ελληνικής λογοτεχνίας που περιέχουν αναπαραστάσεις του Εβραίου, στέκεται σε τρία χαρακτηριστικά –για τη θεματική– έργα για παιδιά Ελλήνων συγγραφέων. Διατυπώνει την άποψη ότι με τις αναπαραστάσεις των Εβραίων σε λογοτεχνήματα για παιδιά δημιουργείται μια αίσθηση ιεροποίησης τους, χωρίς αυτό να παραβιάζει κανόνες της αληθοφάνειας, ενώ παράλληλα επιδιώκεται να προβληθεί η συνύπαρξη του εβραϊκού και ελληνικού στοιχείου. Το άρθρο, καθώς παρουσιάζει ίσως μια ενδιαφέρουσα απόκλιση απόψεων από αυτές που διατυπώνονται στο «Η σιωπή της Ρουθ και η φωνή της Ρεβέκκας: εικόνες Εβραίων και απόηχοι της Shoah στην ελληνική λογοτεχνία για παιδιά και νέους» στην πραγματικότητα καταφέρνει να προκαλέσει ένα πλαίσιο γόνιμης συνομιλίας μαζί του.

Η Βενετία Αποστολίδου με το άρθρο της «Ολοκαύτωμα και εφηβικός έρωτας στη Τζοκόντα του Νίκου Κοκάντζη» εστιάζει σε ένα κομβικό στην ελληνική λογοτεχνία του ολοκαυτώματος έργο. Δεν περιορίζεται μόνο να αναπτύξει τη σχετική προβληματική για το είδος, αλλά μας θυμίζει ότι τα λογοτεχνικά αυτά έργα μπορούν να είναι πρωτίστως καλή λογοτεχνία. Το βιβλίο του Κοκάντζη, αν και οριακά εμπίπτει στην κατηγορία του εφηβικού μυθιστορήματος, εξετάζεται ως τέτοιο και κυρίως ως μια αφήγηση με έντονο το ερωτικό στοιχείο που όμως συνεπάγεται πάθος και οδύνη μαζί. Το βάρος του βιβλίου μετατοπίζεται στη νοσταλγία και ανάμνηση ενός μεσήλικα (Χριστιανού) για τον πρώτο του έρωτα με μια Εβραία, έτσι που η εξετασμένη οπτική γωνία από την οποία αναπαρίσταται το ολοκαύτωμα να μην προσφέρει γνώσεις γι' αυτό, να μη συμβάλει στην ιστορική συνειδητοποίηση του αναγνώστη, όπως καταλήγει να υποστηρίζει η Αποστολίδου. Παρόλα αυτά, για τη δική της οπτική, αυτό που έχει καίρια σημασία είναι ότι μέσα από μια «υπέροχη αφηγηματική σύνθεση τολμηρών ρεαλιστικών περιγραφών και ρομαντικών ερωτικών αισθημάτων», μεγιστοποιείται η τραγικότητα του τρομακτικού γεγονότος του Ολοκαυτώματος.

Η Σοφία Γαβριηλίδου, με το δικό της άρθρο «Rosa Bianca», αναφέρεται στο πολύ ιδιαίτερο εικονοβιβλίο του Ιταλού εικονογράφου Roberto Innocenti. Η Rosa Bianca αναγνωρίζεται στη διεθνή βιβλιογραφία ως ένα βιβλίο που προκαλεί πολλές συζητήσεις, κυρίως για την αμφισημία του περιεχομένου του. Το παιδικό αυτό βιβλίο εξετάζεται τόσο μέσα από τις ιστορικές και εκδοτικές συνιστώσες που το δημιούργησαν αλλά και υπό το πρίσμα της θεωρίας για τη λογοτεχνία του Ολοκαυτώματος και τη στρατοπεδική λογοτεχνία. Ταυτόχρονα αναδεικνύεται όλη η διαλεκτική σχετικά με την αμφιλεγόμενη προσέγγιση του θέματος, η οποία ενισχύεται άλλωστε από τα «κενά σιωπής της λεκτικής αφήγησης, καθώς και τους συμβολισμούς στην εικονογράφηση». Μέσα από τη μελέτη ενός βιβλίου ξεδιπλώνεται όλη η δυσκολία, η αμηχανία των ενηλίκων –όχι μόνο του συγγραφέα και των εκδοτών, αλλά και των γονέων και εκπαιδευτικών– να χειριστούν την οδυνηρή μνήμη του Ολοκαυτώματος.

Τέλος, το δικό μου άρθρο «Ολοκαύτωμα και λογοτεχνία για μικρά παιδιά: μια ασυμβίβαστη συνύπαρξη;» επιδιώκει μέσα από ένα μόνο βιβλίο, το εικονοβιβλίο Otto του Tomi Ungerer, να θέσει τα ζητήματα που αφορούν τη διαπραγμάτευση του Ολοκαυτώματος για μικρές ηλικίες παιδιών. Το βασικό ερώτημα που απασχολεί και εμένα, όπως άλλωστε και το σύνολο των μελετητών που ασχολούνται με το Ολοκαύτωμα μέσα από τη λογοτεχνία για παιδιά, είναι πώς ένας συγγραφέας που απευθύνεται σε παιδιά μπορεί να ελαχιστοποιήσει το μέγεθος της κτηνώδους ιστορίας προσπαθώντας να προστατεύσει τον αναγνώστη, όμως ταυτόχρονα να μην οδηγηθεί να λογοκρίνει ή να εξωραΐσει την ιστορική αλήθεια. Ο Ungerer φαίνεται να έχει βρει τη δική του απάντηση: καθώς απευθύνεται, με τον Otto, στο σημερινό μικρό αναγνώστη, δίνει την εντύπωση ότι προέχει γι' αυτόν να ενημερώσει το παιδί, με τα παραδείγματα του παρελθόντος, και να το ευαισθητοποιήσει για την οποιαδήποτε μορφή βίας. Ίσως έχουμε εδώ το παράδειγμα ενός ενήλικου που ξεπέρασε την αμηχανία του για τη διαχείριση του Ολοκαυτώματος για παιδιά. Ή μήπως κάποιου που ξέρει να την κρύβει πολύ καλά;

Assouline, Pierre (2006). Ξενοδοχείο Lutetia (μτφρ. Σ. Παντελάκης). Αθήνα, Πόλις. Levi, Primo (1997). Αυτοί που βούλιαξαν και αυτοί που σώθηκαν (μτφρ. Χ. Σαρλικιώτη). Αθήνα, Άγρα.